

Θουκυδίδη Περικλέους Ἐπιτάφιος, κεφ. 45**Παραινέσεις προς τα παιδιά, τ' αδέρφια και τις χήρες των προκείμενων νεκρών**

Στο κεφάλαιο 45 η παραμυθητική παραίνεση του ρήτορα απευθύνεται στα παιδιά, στ' αδέρφια και στις χήρες των νεκρών του πολέμου. Σε σύγκριση με την παραμυθία και την παραίνεση στους γονείς των πεσόντων, ο ρήτορας σ' αυτό το μέρος του λόγου είναι πιο ψυχρός και φειδωλός, διότι δεν θέλει να εκτραπεί σε συναισθηματισμούς, αφού βασικός του στόχος ήταν το εγκώμιο της Αθήνας.

Γιατί ο Περικλής χαρακτηρίζει «μέγαν τόν ἄγωνα» που πρέπει να επιτελέσουν τα παιδιά και τα αδέρφια των νεκρών;

Ο ρήτορας δεν έχει παρηγορητικούς λόγους να απευθύνει προς τα παιδιά και τ' αδέρφια των πεσόντων. Αντίθετα, τονίζει το χρέος τους να φανούν αντάξιοι των νεκρών συγγενών, αν και θεωρεί δύσκολη την προσπάθειά τους να τους μιμηθούν. Όλοι οι άνθρωποι, συνήθως, επαινούν αυτόν που δεν βρίσκεται στη ζωή (τὸν γὰρ οὐκ ὄντα ἅπας εἰώθεν ἐπαινεῖν) και, ιδιαίτερα, αυτόν, που με τον θάνατό του υπήρξε πρότυπο τόλμης και αρετής. Όσο πιο ένδοξη υπήρξε η θυσία των νεκρών, τόσο πιο πολύ δυσχεραίνεται η προσπάθεια των παιδιών και των αδερφιών τους να φτάσουν την αρετή τους. Ο ρήτορας τους προειδοποιεί ότι, ακόμη κι αν δείξουν μοναδικό ηρωισμό, θα κριθούν κάπως κατώτεροι, ποτέ το ίδιο ανδρείοι με τους πεσόντες. Επισημαίνει ότι οι νεκροί βρίσκονται σε πλεονεκτικότερη θέση από τους ζωντανούς, διότι είναι απαλλαγμένοι από τον φθόνο των ανθρώπων και, αφού δεν αποτελούν πλέον εμπόδιο, τιμώνται με ασυναγώνιστη εύνοια (ἀνανταγωνίστῳ εὐνοίᾳ). Αντίθετα, η προσπάθεια των επιζώντων να εξομοιωθούν με τους νεκρούς έχει να αντιμετωπίσει τον φθόνο των συγχρόνων τους (φθόνος γὰρ τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ ἀντίπαλον). Η άποψη αυτή έρχεται σε αντίφαση με το προοίμιο του Ἐπιταφίου (35,2), όπου παρουσιάζεται μια ομάδα ακροατών να φθονεί τα κατορθώματα των νεκρών, επειδή αυτά ξεπερνούν τις δικές της δυνάμεις. Ο Ι.Θ. Κακριδής πιστεύει πως στο προοίμιο μιλά ο Θουκυδίδης του 400 π.Χ., ενώ στο κεφάλαιο 45 ο Περικλής του 431 π.Χ.¹: «...στον Θουκυδίδη δεν εστάθηκε εύκολο να συνταιριάσει απόλυτα παντού τον περιορισμένο και φαινομενικό σκοπό του Επιταφίου, να υμνήσει τους νεκρούς του 431, με τον γενικό και πραγματικό του σκοπό, να δώσει το νόημα του αθηναϊκού πολιτισμού»².

Ποιες οι παραινέσεις του Περικλή προς τις χήρες γυναίκες;

Ο Περικλής δηλώνει, σαν με κάποια υποχρέωση, ότι θα απευθύνει προς τις χήρες των νεκρών σύντομη παραίνεση (εἰ δέ με δεῖ καὶ γυναικείας ἀρετῆς... μνησθῆναι... βραχεία παραινέσει). Θα μιλήσει για την αρετή που ταιριάζει στη φύση της γυναίκας. Η γυναικεία

¹ Βλ. Ερμηνευτικά σχόλια στον Ἐπιτάφιο του Θουκυδίδη, Αθήνα 1993, σ. 111-112.

² Βλ. Ι.Θ. Κακριδής, ό.π., σ. 112.

αρετή έχει τη σημασία της ικανότητας και της αξιοσύνης³ κι όχι της ανδρείας, όπως συμβαίνει, όταν αποδίδεται σε άνδρες⁴. Ο ρήτορας προτρέπει τις χήρες να μη φανούν κατώτερες από τη φύση τους και να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ο Περικλής συμβουλεύει τις γυναίκες να μη δίνουν αφορμή με τη συμπεριφορά τους για συζητήσεις, επαινετικές ή επιτιμητικές, των αντρών γύρω από το πρόσωπό τους (ἀρετῆς πέρι ἢ ψόγου). Το άριστο ήθος τους θα έχει ως επακόλουθο την κοινωνική εκτίμηση και τον κοινό σεβασμό (δόξα, κλέος).

Οι παραινέσεις του ρήτορα προς τις χήρες των νεκρών απορρέουν από τις γενικότερες αντιλήψεις που επικρατούσαν την εποχή εκείνη για τις γυναίκες ή όχι;

Τα λόγια του Περικλή αποτελούν μιαν ένδειξη της κατώτερης κοινωνικής θέσης των γυναικών στην αρχαία Αθήνα, σε αντίθεση με εκείνη του άντρα, του οποίου η δημόσια αναγνώριση αποτελούσε αναγκαίο συμπλήρωμα της αρετής του. Για τον Αθηναίο του 5^{ου} αι. π.Χ., η φύση της γυναίκας είναι ο περιορισμός στο σπίτι και η ενασχόληση με τα οικιακά.

Ορισμένοι μελετητές εντοπίζουν κάποια αντίφαση ανάμεσα στα λόγια αυτά του Περικλή και στην ιδιωτική του ζωή, αφού η σύζυγός του Ασπασία δεν είχε καμιά σχέση με το πρότυπο που ο ίδιος περιγράφει. Ο Περικλής μιλά με αυτόν τον τρόπο, διότι ως συνετός πολιτικός, δεν μπορεί να αγνοήσει τις απόψεις της κοινής γνώμης των Αθηναίων για τη θέση της γυναίκας. Έτσι, στην αρχή ενός δραματικού πολέμου, όπου πρέπει να πεισθεί και να κερδηθεί και ο τελευταίος συντηρητικός, καταφεύγει σε ιδέες που, ακόμα και αν δεν τον εκφράζουν, αντιπροσωπεύουν τις θέσεις της πλειονότητας του αθηναϊκού λαού⁵.

Υπάρχουν, βέβαια, κι αυτοί που υποστηρίζουν πως με την τοποθέτησή του αυτή ο Περικλής θέλει να διαφοροποιήσει τις Αθηναίες από τις Σπαρτιάτισσες, οι οποίες ζούσαν μια εντελώς διαφορετική ζωή από την ασκητική και συγκρατημένη ζωή των ανδρών. Στη Σπάρτη υπήρχε μια σχετική ελευθερία στη ζωή και τη δράση των γυναικών, μια ελευθερία που η δημοκρατική Αθήνα είχε αρνηθεί⁶.

³ Βλ. Ι.Θ. Κακριδή, ό.π., σ. 112.

⁴ Θουκυδίδη Περικλέους Επιτάφιος, Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου, Γενικής Παιδείας, ΙΤΥΕ ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ, σ. 72.

⁵ Θουκυδίδη Περικλέους Επιτάφιος Γ' Λυκείου, ΥΑΠ, σ. 61.

⁶ Βλ. Ι.Α. Μπάρμπα, Θουκυδίδη Περικλέους Επιτάφιος, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 221-222· Κ. Καλοκαιρινού, Επιτάφιος του Περικλή, Αθήνα 1981, σ. 113.